

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора,
члена-кореспондента НАН України,

директора ДУ «Інститут Івана Франка НАН України»

Євгена Казимировича Нахліка

на дисертацію **Олександра Олександровича Федорука**

«Роман Куліша «Чорна рада»: історія тексту» (монографія, К., 2019. 585 с.),

подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

зі спеціальності 10.01.01 – українська література

(Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 13 травня 2021 р.)

Історичний роман «Чорна рада» П. Куліша є вдячним об'єктом для дослідження «історії тексту», оскільки має багату історію. Російська та українська версії, численні переробки, варіанти й редагування, автопереклади, збережені автографи (хоча й не всі), складна цензурна історія, різні публікації – усе це становить той вдячний матеріал для джерелознавця і текстолога, на якому за належного підходу можна вибудувати дисертабельний текст. Виявляти, збирати, простежувати, реконструювати, порівнювати й осмислювати є що. Важливо й те, що, перефразовуючи народне прислів'я, шкурка варта вичинки: «Чорна рада» є визнаним класичним твором нової української дореволюційної літератури, її найбільшим здобутком у жанрі історичного роману, твір неодноразово перевидавався і перевидається тепер, вивчається за програмами середньої та вищої школи. Зрозуміло, що такий визначний твір потребує для адекватного сприймання текстологічно вивіреного видання, усталеного канонічного тексту, а для цього потрібно провести відповідну джерелознавчу й текстологічну роботу, яка досі провадилася вибірково й частково. На часі – й науково-критичне видання «Чорної ради», а його неможливо здійснити без систематизації і вивчення всіх відомих редакцій, варіантів, публікацій, висвітлення історії створення, цензурування і видавання. Заповнити цю прогалину в нашому літературознавстві й покликана докторська дисертація відомого кулішезнавця Олександра Федорука, який за останні чверть століття зарекомендував себе відданим дослідником життя і творчості Пантелеймона Куліша та упорядником і коментатором його творів, праць і листів. У цій практичній доцільності й полягає безперечна **актуальність і доцільність дисертаційної теми**, суть якої становить з'ясування історії тексту «Чорної ради».

У силу різних обставин таке академічне дослідження з'явилося майже через 125 років після того, як Куліш закінчив свій життєвий шлях, і аж через сто років після зародження академічного кулішезнавства 1920-х років і через тридцять років після відродженого кулішезнавства наприкінці Перебудови, а відтак у незалежній Україні. Як бачимо, до спеціального текстуально-джерелознавчого дослідження «Чорної ради» наше літературознавство йшло досить довго. А ще довшим виявляється шлях до академічного видання «Чорної ради» з усіма версіями, редакціями та варіантами і з ґрунтовним текстологічним, джерелознавчим, історичним, фольклористично-етнографічним та іншим коментарем.

У монографії Олександра Федорука використано побіч праць українських та російських текстологів, також праці текстологів з інших країн, але надто вибірково – лише двох англо-американських та одного польського. Специфіка застосованого в обговорюваній дисертації методологічного підходу не в тому, що дослідник користується виробленими текстологічними та джерелознавчими методами, а в тому, що він обирає найвідповідніші й творчо застосовує їх до свого предмета дослідження, по суті, опрацьовуючи **власний методологічний текстологічно-джерелознавчий інструментарій**, в основі якого – не накинута згори теоретичні постулати чи схеми, а власні уважні спостереження над текстами, ретельні порівняння останніх, усебічне й системне охоплення проблематики із залученням біографії письменника та врахуванням суспільних обставин, зокрема цензурних, вдумливе розважання над письменницькою психологією в умовах існування цензури й вимушеної самоцензури, критичні міркування, оперті на факти або небезпідставні здогади, сувора й неухильна логіка суджень. Усе це в сукупності дає змогу дисертантові дійти обґрунтованих гіпотез і переконливих висновків.

Дисертаційна монографія має продуману струнку **побудову**. В кожному з шести розділів послідовно розглядається певна проблема, вирішення якої стає необхідним щаблем для розв'язання проблеми в наступному розділі. У *першому розділі* «**Які видання “Чорної ради” ми маємо?**» окреслено основні перевидання українського тексту «Чорної ради» від останнього прижиттєвого, але не авторизованого видання 1890 р., видань у Радянській Україні 1920-х – початку 1930-х років, епізодично в 1940-х роках, 1969-го і 1989 р., а також у Галичині й на еміграції – до окремих видань уже в незалежній Україні. По суті, цим розділом обґрунтовано доцільність критичної верифікації прижиттєвих

видань різних текстів «Чорної ради» і звірки з наявними рукописами через незадовільний стан із перевидаванням роману від другої половини ХХ ст. дотепер.

У *другому розділі «Історія створення»* висвітлено хронологію написання упродовж близько 15 років двох версій роману – російської та української, різних редакцій, а також хронологію публікацій. Аргументовано виокремлено **чотири основні етапи роботи над романом**, синхронні для обох версій: 1) від задумудесь наприкінці зими – на початку весни 1843 р. і розпочатого писання через рік (узимку 1844 р.) до 31 серпня 1846 р., коли завершено українську версію, й передання її до друку в грудні 1846 р.; 2) на засланні, коли Куліш редагував українську, а за нею й російську версію, – найінтенсивніше восени 1848 р. – навесні 1849 р.; 3) від лютого 1854 р. до квітня 1855 р., коли ще раз зредагував обидві версії; 4) від осені 1855 р. до пізньої весни 1857 р., коли пов'язане, зокрема з цензурним розглядом, авторське редагування російського тексту здійснювалося після українського й автономно від нього. Щодо хронології появи різних версій та редакцій зауважень немає.

У *третьому розділі «Цензурна історія»* докладно простежено (переважно за Кулішевими листами, а також за матеріалами цензурного рукопису) проходження цензури під час публікування різних текстів «Чорної ради». У цьому процесі виокремлено два головні етапи: 1845–1846 рр. (друк поодиноких розділів у журналах); 1855–1857 рр. (друк української та російської версій роману). Виявлений в архіві редактора «Русской Беседы» Александра Кошельова (у відділі рукописів Російської державної бібліотеки) цензурний набірний рукопис із позначками цензора (як доводить дисертант, Івана Лажечникова, с. 154–155) і самого автора дав змогу дійти висновку (в підрозділі 3.4), що Куліш далеко не завжди змінював слова й вислови з огляду на цензорські зауваги і подекуди залишав як було; та й внесені зміни, як слушно зауважує дослідник, не конче означали погіршення тексту (с. 151–152).

З висвітлення цензурної історії «Чорної ради» випливає, що цензорських зауважень та авторських змін, внесених у текст з огляду на зауваження цензорів та превентивно внаслідок самоцензури, було небагато, зокрема ідеологічних. Цей висновок дисертант пояснює кількома причинами (с. 182). Зміни стосувалися передусім слів «пан», «пани», «панство» (майже послідовно, за винятком окремих місць, де цензор переочив), а okazіонально – слів «цар», «цариця». На вимогу І. Лажечникова, ці слова не повинні були фігурувати в

негативному контексті й таким чином провокувати зневажливе ставлення до коронованих осіб Російської імперії, викликати «антипанські» настрої (с. 157–172) (очевидно, тому, що слово «пан» у середині XIX ст. асоціювалося зі словом «поміщик»). Російська імперія (Московія) мала фігурувати лише в позитивному контексті, а боротьба України могла бути спрямована лише проти «ляхів», «недоляшків», «татар», «турків», «жидів» (євреїв), проти «унії» і в жодному разі не «для свого освободження» (с. 155–156). Водночас ці часткові зміни не вплинули помітно на зміну національно-патріотичної патетики «Чорної ради» і зображення станового розшарування та класових конфліктів, бо Куліш, як показує дисертант, добирав легко відчитувані синоніми, евфемістичні заміники, які давали змогу зберегти суть висловлювань. Гадаю, що й заміна фрази «О панство, прокляте панство!» на фразу «О, неситая жадоба старшиновання!» (с. 201), де акцент із соціально-економічного панування перенесено на політичне, владне, виявилася в історичній ретроспективі точнішою, а в історичній перспективі – проникливою і вирашною. Щоправда, у процесі довгорічних редагувань було пом'якшено, завуальовано національно-визвольне спрямування роману, натяки на втрачену історичну можливість виборення державної самостійності України, мотив «національної туги» через «безщасну Україну» за доби Руїни (с. 177), що виразніше прострумовували в ранніх редакціях.

Значну увагу в цьому розділі приділено не лише текстологічній, а й психологічній проблемі самоцензури (підрозділ 3.5), яку дослідник розкриває за листами й на основі порівняння різних редакцій, варіантів і публікацій романних версій. Олександр Федорук намагається підійти до питання Кулішевої самоцензури вдумливо, різнобічно, врахувати різні чинники й мотиви авторських виправлень – ідеологічні, мовно-стилістичні, художні, формулює свої судження розважливо, не конче й не завжди однозначно, а не раз неоднозначно. В останньому підрозділі 3.6 так само докладно розглянуто цензурну історію супровідної статті «“Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпилог к “Черной раде”»».

У четвертому розділі «Джерела тексту» описано й проаналізовано всі відомі нині тексти української та російської версій «Чорної ради» – рукописні (чотири українські та два російські, повні або частинні) і друковані (уривки первісної російської редакції 1844–1846 рр., повні українське і російське видання 1857 р., останнє прижиттєве авторизоване видання російського тексту 1860 р.).

У *п'ятому розділі «Редакції тексту»* послідовно й детально розглянуто найістотніші зміни в редакціях роману. Таких редакцій виокремлено в російській версії чотири: 1844–1845 рр., періоду заслання, грудня 1854 – квітня 1855 р., остаточна – публікація 1860 р. (варіативна редакція – публікація 1857 р.); в українській версії – п'ять: 1846 р., осені 1847 – середини 1849 р., лютого 1854 – лютого 1855 р., кінця 1855 – початку 1856 р., остаточна – публікація 1857 р. Розкрито різночасові зміни в першому й останньому розділах (підрозділ 5.1), вилучення з українського тексту так званої сцени в пекарні, яка після численних переробок не задовольнила Куліша через штучність монологічного вираження почуттів сентиментально-автобіографізованого Петра (підрозділ 5.2). Далі обмірковано авторське усунення етнографічного, але позафабульного зображення обряду побратимства між Кирилом Туром і Богданом Чорногором у Святій Софії через брак знань для правдоподібного відтворення цього дійства; унаслідок цього вилучення змодифіковано сюжетну дію на Подолі, щоб у ній побратими вперше з'явилися в романі (підрозділ 5.3). До друкованої редакції в обох версіях не потрапила родинна історія польської княгині, через те що гальмувала розвиток дії (підрозділ 5.4). Вилучення зазначених сцен не змінювало концептуального спрямування роману й було зроблено з художніх міркувань.

У *шостому розділі «Питання тексту»* вперше прицільно висвітлено Кулішеві пошуки оптимальної назви твору (особливо уточнювальної), його структури (поділу на частини й розділи – «глави») та епіграфів у російській версії (в українській їх не виявлено). Найбільша й найцікавіша **наукова новизна** не лише цього розділу, а й усієї монографії, на мою думку, полягає у простеженні історії, призначення та функцій епіграфів до різних редакцій російської версії «Чорної ради», їхніх джерел, значень, ролі (зокрема як авторського коментаря), функціональної типології, стосунку до одного чи й наступних розділів, навіть апеляцій до вузького кола близьких осіб – Шевченка, Костомарова, Бодянського, Метлинського, майбутньої дружини Куліша Олександри з Білозерських (підрозділ 6.3). Завдяки проведеній уважній роботі дисертант дійшов аргументованого висновку, що добір до російського тексту епіграфів з українських джерел – фольклорних чи насправді псевдофольклорних (як ось апокрифічна дума про смерть Б. Хмельницького), історичних і літературних (поезії І. Мазепи, Шевченка), – а надто заміна обраних на засланні епіграфів з російської поезії Пушкіна й Івана Дмитрієва, а також із російського перекладу

Шекспірової драми на епіграфи українською мовою, були чинниками посилення україноцентричності роману.

У «Висновках» доволі розлого повторено ті висновки, до того ж з ілюстративними матеріалами, що їх аргументовано викладено в розділах.

Назагал у дисертації проведено величезну наполегливу, надзвичайно копітку і при цьому системну роботу над джерелознавчим і текстологічним осмисленням «Чорної ради» в різних ділянках і напрямках, яким відповідають шість розділів монографії. Зібрано, систематизовано, описано й проаналізовано всі виявлені й відомі нині рукописи роману та його фрагментів. Хронологічно простежено історію створення текстів «Чорної ради» російською та українською мовами та історію їх цензурування і видавання, починаючи від журнальних публікацій окремих розділів до останніх прижиттєвих видань окремими книжками. Олександр Федорук ніде не відволікається на контекст, залучаючи до розгляду інші постаті (Шевченко, Костомаров, Бодянський, Срезневський, Плетньов, родина Білозерських, Аксакови, цензори та ін.) лише тою мірою, якою це потрібно для з'ясування написання, редагування, апробації та цензурування тексту. Брак контексту й розгляду проблематики і поетики роману компенсується скрупульозністю у з'ясуванні його текстуальної творчої, цензурної та видавничої історії. Дисертант сумлінно виправляє помилки й неточності у фактології та судженнях попередніх дослідників, а також не раз і в своїх ранніх публікаціях.

Завдяки простеженню й обліку в монографії Олександра Федорука основних змін у відомих рукописних і друкованих текстах «Чорної ради» маємо тепер значно повнішу картину «руху тексту». Чи змінило це наші уявлення про текстуальну історію «Чорної ради», авторські зміни, зумовлені цензурою і самоцензурою? В окремих уточнених моментах, випадках, нюансах – так, але в цілому, по великому рахунку – ні. Сумлінно обліковані виправлення, окремі уточнення загалом підтверджують ті спостереження над текстологічною історією української та російської версій «Чорної ради», що їх висловили раніше В. Петров, В. Івашків, автор цього відгуку. Завдяки вибірковій збірці різних текстів «Чорної ради», рукописних і друкованих, ознайомленню з епістолярною спадщиною письменника основні тенденції авторського редагування, зокрема підцензурного, вже були помічені. Наприклад, висновок дисертанта про те, що «Куліш послідовно пом'якшував патріотично-національну загостреність» роману (с. 194), відповідає ранішим вибічковим спостереженням згаданих

кулішезнавців. Звичайно, завдяки скрупульозній роботі дисертанта маємо повну картину динаміки основних Кулішевих змін.

У контексті порушених в обговорюваній дисертації проблем варто згадати добрим словом Миколу Лавріновича Гончарука, ентузіаста кулішезнавства, який знав і любив Кулішеву творчість і чимало зробив для відродження її видавання наприкінці 1960-х років, а відтак наприкінці 1980-х. Гадаю, Микола Гончарук обрав для передруку «Чорної ради» в ювілейних 1969-му і 1989 р. львівське видання 1890 р. не лише тому, що воно було останньою прижиттєвою публікацією (як мотиваційно він зазначив у примітках до цих видань), а й тому, що в атмосфері певної українізації 1960-х і кінця 1980-х років саме видання 1890 р. більше відповідало духові часу й надавалося для українського читача, бо в ньому словесна нумерація розділів «Глава перша», «Глава друга» і т. д., де слово «глава» сприймалося як скальковане з російської мови, була замінена на суто на цифрову (I, II і т. д.), а словник з авторськими поясненнями російською мовою рідковживаних українських слів був замінений посторінковими поясненнями українською мовою. Однак саме Микола Лаврінович десь у середині 1990-х років казав мені, що українську «Чорну раду» треба перевидавати за першодруком 1857 р., бо передрук 1890 р. не був авторизований. На жаль, сам він цього вже не встиг зробити (відійшов у засвіті 1997 р.).

Олександр Федорук погоджується з категоричним твердженням Віктора Петрова (для формулювань якого взагалі характерна епатажна категоричність) про те, наче «до писання історичного роману Куліш підходив не з погляду літературних проблем, а з погляду: народ, самопізнання, виявлення національної свідомости» (с. 27 монографії), хоча далі сам-таки звертає увагу на Кулішеву роботу над «художньою виразністю твору» (с. 32). Та й із листів, що їх цитує дисертант (с. 65, 68, 69), із висвітлення ним апробаційного Кулішевого читання ще не виданих української та російської версій роману в родині Білозерських, Аксакових, у Києві на різних зібраннях (с. 63–65) чітко видно, що Куліш дедалі більше дбав, аби роман був читабельний, сприймався на слух. Задля психологічної переконливості й динаміки художньої дії письменник зняв сцену в пекарні, родинну історію княгині. У 1850-х роках Куліша вже турбує не так історична й етнографічна вірогідність роману (хоча й вона також, бо зняв зображення обряду побратимства, не впевнений у його правдивості), як художня дохідливість і привабливість, здатність захопити слухачів, а отже, й майбутніх читачів, – тобто літературний успіх.

Без поклику, а отже, непідтвердженими залишаються наведені відомості, що в Києві восени і взимку 1855/56 р. Куліш «багатьом» давав читати роман, «не від одного отримував зауваження, поради, побажання» (с. 69). Якщо «багатьом», то скільки було списків роману? Чи передавав по черзі той самий список? Та й названо лише кілька прізвищ (Тарновські, Галагани, Рігельман, де Бальмени, Юзефович, неконкретизована поіменно «київська професура», с. 69; далі згадано, що з «київської професури» Куліш спілкувався з Дмитром Журавським, Платоном Павловим та ін., с. 132). У наведених листах Куліша йдеться про його тодішнє читання українського тексту «Чорної ради» М. Грабовському в Києві та ще «два рази в Києве» (с. 68, 69). Отже, деяким киянам Куліш читав роман, а не передавав рукопис для читання.

На мій погляд, твердження про те, що «на завершальній стадії» (четвертому етапі) тексти української та російської редакції «було піддано <...> подекуди кардинальним змінам» (с. 427), є перебільшенням. Дисертант сам визнає, що втручання цензорів у зміст «не виявилось таким драматичним, як авторові видавалося», а було «символічним» (с. 182), тобто досить щадним. У першодруках української та російської редакцій не простежується якихось змін на протилежне, нічого такого, що суперечило б попередньому змістові роману й авторським переконанням. Чогось кардинального в сюжетотворенні, архітектоніці, образотворенні, концепції обидвох романних версій не відбулося навіть тоді, коли письменник з художніх міркувань вилучив сцену в пекарні, обряд побратимства в Святій Софії, родинну історію польської княгині.

Дискусійним є узasadнення правомірності в окремих випадках, як виняток, інкорпорувати з попередніх редакцій до сучасного науково-критичного видання української «Чорної ради» деякі слова і фрази, що їх, за здогадом дисертанта, вилучив автор «на догоду цензурі або з міркувань самоцензури» (с. 152). Олександр Федорук вважає за доцільне поновити з рукопису вислів про Україну, якій протиставлено Запорожжя: «<...> Україну було придавлять, людям затулять рот, ізв'яжуть руки, – оніміє й похолоне безталанна Вкраїна <...>» (с. 195). По-перше, твір уже відбувся, він опублікований і в авторизованому тексті функціонує понад півтора століття (до речі, на користь цього аргументу висловлюється сам дисертант, с. 152). По-друге, Куліш міг перевидати «Чорну раду» у власній позацензурній редакції в Австрійській державі або в Женеві, але цього не зробив, а до перевидання у видавничій бібліотеці «Діла» пропонував лише суто морфологічні зміни в інфінітивній формі дієслів (-ть на -ти). По-

третє, немає певності, що зазначене вилучення зроблене з огляду на цензуру. До того ж це висловлювання досить публіцистично-загострене, ба й утрироване, протиставлення України й Запорозжя історично далеко не точне (може, Куліш це зрозумів), воно вписується у стильову тональність роману «Михайло Чарнышенко» і ранніх редакцій «Чорної ради», але випадає зі стильової тональності українського першодруку «Чорної ради», де автор уникає публіцистичних висловлювань і вдається до мови художніх образів та сюжетної дії. На моє переконання, неправомірно відновлювати попередній текст, здогадуючись, що автор міг його вилучити внаслідок самоцензури. Відновлення можливе лише в тих випадках, коли достеменно відомо, що вилучення було вимушеним через ультимативне втручання у текст цензора або редактора.

Дисертант також пропонує повернути до гадки, яка майнула в голові Шрама: «І Єремі [магнатові Вишневецькому. – Є. Н.] дорога була Україна; і він махав за неї шаблею. Як не махати, боронячи свої маєтності?» – його дальші міркування, які «в первісній редакції <...> прописані повніше, виразніше»: «Ні, оддай усе за Вкраїну, оддай худобу, не пожалуй рідних дітей та й нічого не бажай од України, ні чести, ні багатства – оттоді покажеш, що її любиш!» і т. д. За здогадом Олександра Федорука, текст зредуковано через цензуру (с. 198–199). Однак збережена сентенція звучить як афоризм, який не варто зайвий раз «розжовувати», щоб не пригасити його яскравості. Та й вилучене уточнення звучить надто ідеалістично. Можливо, Куліш відчув штучну патетику в цій риториці і тому зняв уточнювальну фразу. Відновлення таких пасажів означало б повернення до багатослів'я, що ним, як показує дисертант, грішать ранні редакції «Чорної ради».

Для підтвердження значення Кулішевої статті «Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпilog к «Чёрной раде» (Русская Беседа. 1857. Кн. 7) «для літератури, і ширше – для національної самоідентифікації українців» Олександр Федорук покликається на думку Г. Грабовича: «В історії української критики це є своєрідним вододілом – текст, який встановлює нову планку у процесі національного самоосмислення взагалі й українсько-російського співіснування зокрема» (с. 209). Проте ця Кулішева спроба легалізувати розвиток українського письменства в загальноімперському культурному процесі, довести безпечно для імперії право українців на писання і публікування художніх творів рідною мовою мала ситуативний, тимчасовий і перехідний характер. В епілозі проартикульовано виправдувальне застереження:

«Вообразят, пожалуй, что я пишу под влиянием узкого местного патриотизма и что мною управляет желание образовать отдельную словесность, в ущерб словесности общерусской. Для меня были бы крайне обидны подобные заключения <...>». На той час Куліш вважав тактично допустимим публічно трактувати українську літературу як складову частину російської, аби узаконити видавання художніх творів українською мовою. Зате по кількох роках, в умовах дальшої лібералізації суспільного життя в Російській імперії, він в альманасі «Хата» (1860) у «Передньому слові до громади» з характерним підзаголовком «Погляд на українську словесність» відкрито писав про «нашу словесність українську» як цілком окрему й відмінну від «сусідньої словесности» «наших заесманських сусідів», наголосивши: «<...> вже не десять і не двадцять років Україна на свою самостайну словесність почувається». Лібералізація в Російській імперії пішла такими швидкими темпами, що супровідна стаття до «Чорної ради» досить скоро застаріла, і Куліш не передрукував її як епілог до перевидання російської версії роману в першому томі своїх «Повестей» (1860). Актуальним тоді став його «хатянський» «Погляд на українську словесність», яким стратегічно утверджено самостійний статус української літератури в умовах бездержавності.

Олександр Федорук зауважив, наче я «некоректно» заявив, що «Лажечников відмовився цензурувати передмову до “Чорної ради” й <...> просив дозволу передати передмову на розгляд Головної управи цензури»: «Насправді Лажечников не відмовився цензурувати статтю, а лише передав її до вищої інстанції, оскільки сам не наважився санкціонувати публікацію <...>» (с. 219). Однак, зазначу, раз «не наважився», то, фактично, відмовився взяти на себе відповідальність і перекинув її з Петербурзького цензурного комітету на Вищу Цензуру. А там, до речі, так само вчинив Пйотр Вяземський, усіляко зволікаючи з рішенням, вагаючись, не наважуючись ні відхилити супровідну статтю до роману, ні схвалити її, аж урешті під тиском обер-прокурора Священного Синоду Александра Толстого перекинув відповідальність назад на петербурзьку цензуру, заявивши, що автор за його, Вяземського, вказівками, переробив статтю і тепер її можна заново розглянути на підставі загальних цензурних правил. І хоча Вяземський прямо не дав дозволу на друк, ані не рекомендував дати такий дозвіл, чим фактично також відмовився ухвалити від себе те чи те рішення, усе ж він полегшив Лажечникову надання дозволу, й тому вже годі було відмовлятися, тож він своїм підписом засвідчив схвалення статті до друку.

Неточно вжито слово «функціонували» у вислові «встановити, як тексти російської та української версій функціонували в різних автографах» (с. 154). Що мається на увазі тут під значенням «функціонували»? Інакше кажучи, яку виконували функцію? Варто було висловитися простіше і ясніше: «з'ясувати, якими *були* тексти російської та української версій в різних автографах».

Одна неточність закралася в датування: у третьому підрозділі третього розділу слушно зазначено, що Іван Лажечников став цензором Петербурзького цензурного комітету 23 травня 1856 р. (с. 143), а у «Висновках» цю подію помилково датовано травнем 1857 р., що особливо кидається у вічі на тлі точної інформації тут-таки, що Куліш оддав «Чорну раду» на цензурний розгляд Лажечникову ще торік восени (с. 424). Очевидно, це одрук.

Автореферат слугує О. Федоруку засобом для того, щоб не лише сконденсовано передати зміст дисертації, а й надати її формальних ознак монографії, яка є дисертацією і цілковито відповідає вимогам до жанру наукових монографій, але позбавлена деяких дисертаційних умовностей. Тож в авторефераті посутньо викладено обов'язкові складники: зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; об'єкт і предмет дослідження; теоретико-методологічна основа дисертації; практичне значення отриманих результатів; апробація основних результатів, публікації. Варто відзначити чітке формулювання мети й завдань дослідження і ретельно та переконливо виписану його наукову новизну (нема потреби наводити цього переліку новизни, можна лише констатувати, що його пункти відповідають дійсності).

Олександр Федорук знайшов свою нішу в літературознавстві та, зокрема, кулішезнавстві: немає сумніву, що ніхто, крім нього, не міг би взятися за таку копітку роботу і так уважно й сумлінно виявити й зібрати всі можливі рукописні й друковані (вкупі з редагованими відтисками) тексти «Чорної ради» і скрупульозно, до нюансів простежити відмінності між ними та ретельно з'ясувати історію написання, редагування, цензурування і видавання цього класичного «метатексту».

Таких праць нашому літературознавству явно бракує, через що літературознавці часто не привчені починати дослідження твору з історії тексту, його різних редакцій, видавничого процесу, а тому незрідка сприймають твір як самодостатній. Дисертація О. Федорука має повчальне значення, демонструючи, як текстологічний аналіз дає змогу глибше збагнути хід авторської думки і нюанси ідейного змісту твору, його художню й мовотвірну динаміку, не завжди

достеменно зрозумілі не лише пересічним читачам, а й дослідникам. Це той випадок, коли складний рух тексту, його еволюція в довголітньому процесі творення виявляється не менш значливою, цікавою і важливою для пізнання творчого розвитку письменника, поступу української літератури і становлення української літературної мови, ніж кінцевий продукт – друкований твір.

Куліш не був самотнім у написанні паралельних художніх текстів (творів) двома мовами: так за його часу робив Шевченко (свої українські поеми переписував російською мовою як повісті), а пізніше створював паралельні модифіковані українські та польські тексти Франко. Водночас досвід і результати кожного з цих письменників в опрацюванні двомовних версій є унікальними. Безперечно, напрацювання Олександра Федорука у вивченні паралельного творення російської та української версій «Чорної ради» знадобляться шевченкознавцям і франкознавцям у дослідженні подібних явищ, а також для їх порівняння.

Звісно, монографія має й суто прикладне значення: дослідник дає ряд обґрунтованих, хоча подекуди й дискусійних, рекомендацій щодо майбутнього науково-критичного видання «Чорної ради», усвідомлюючи водночас, що ці рекомендації можуть бути скориговані у процесі практичного упорядкування редакцій та варіантів.

Безумовно, новаторська, багато в чому відкривавча і в царині джерелознавства і текстології зразкова дисертація «Роман Куліша “Чорна рада”: історія тексту» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), і це дає підстави присудити Олександрові Олександровичу Федоруку науковий ступінь доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Євген Казимирович Нахлік,
доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор ДУ «Інститут Івана Франка НАН України»

26 квітня 2021 р.

